

XX YÜZİL AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA NAR SİMVOLU QƏDİM İNANCLAR MƏNBƏYİ KİMİ

Xülasə

Məqalədə XX yüzil Azərbaycan poeziyasında mifopoetik ənənələrin yaradılması problemləri öyrənilir.

Nar simvolu xalq şairi R.Rza və xalq yazıçısı K.Abdullanın əsərlərində estetik rəmz kimi verilir. Yazıda türk eposu və türk ədəbiyyatının şah əsərlərindən müqayisə materialı kimi istifadə olunur. Bu, eyni mifologemin müxtəlif işiqatılarda və mənələrdə işləndiyini göstərir.

Açar sözlər: mifopoetika, simvollar, nar simvolikası, etnoqrafiya, biomorfik miflər, inanc daşıyıcısı

Giriş. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə Nizami poeziyasında çoxlu mifoloji obrazların və süjetlərin təsviri mifologiyaya diqqətin qədim tarixə malik olmasını təsdiq edir. Mifologiya sivilizasiyaya qədərki yazılı mədəniyyətlərə qədər olsa da, poeziyada müxtəlif formalarda yaşayır. Bəşəriyyətin sosial-mədəni və intellektual inkişafında kortəbii şəkilə yaranan əsətlərin, fantaziya ilə zəngin olan əfsanələrin, mif adlandırdığımız poetik hadisələrin müstəsna rolu olmuşdur. Miflərə, mifoloji görüşlərə xalqımızın şifahi və yazılı ədəbiyyatında geniş yer verilmişdir.

Müasir poeziyada bəzən mifopoetik görüşlərin canlandırılması rəmlər vasitəsilə reallaşdırılır. Şairlər fikir və duyğularını misralara çevirərək poeziyaya gətirdikləri simvollar vasitəsi ilə oxuculara daha inandırıcı formada təsir edirlər. Onlar çox zaman simvolları istifadə edərək bir xalqın etnoqrafiyasına, inanclarına, adət-ənənəsinə olan baxışlarını tərənnüm edirlər.

Bela simvollarından biri biomorfik miflərdə rastlaşdığımız nar simvolikasıdır.

Bütün dövrlərdə istər şifahi xalq ədəbiyyatında, istər aşiq poeziyasında, istər müasir poeziyada bir inanc mənbəyi kimi nar simvolu xüsusi yer tutur.

Bayatılardan, nəğmələrdən A.Ələsgərin, A.Şəmkinin, A.Dəhrinin və başqalarının şeirlərindən süzülüb gələn bu ənənə XX yüzil poezi-

yasında da əks olunur.

Araşdırmamızdan göründüyü kimi, türk mifologiyasında inanclar sistemində yer almış nar simvolikası XX yüzil Azərbaycan poeziyasında diqqətəlayiq yer tutmaqla bərabər, türk həyat tərzini, onun mifik dünyaduyumu ilə sıx bağlıdır.

Aşiq Dəhrinin "Olmaz" şeirində, R.Rzanın "Üç gecənin birində", K.Abdullanın "Nar çiçəyi" və bir çox görkəmli qələm ustalarının əsərlərində nar meyvəsinin adı xüsusi inanc daşıyıcısı kimi səslənir.

R.Rza yaradıcılığına nəzər yetirək. Çox zaman R.Rza mifoloji motivlərə birbaşa deyil, dolayısıyla müraciət etmişdir. Şair yaradıcılığında mifoloji obrazlara, mifik şərtliliklərə və rəmlərə dolayısı ilə müraciət etsə də, nəticə etibarilə mif poetikası onun bir çox şeirlərində aparıcı estetik mövqeyə çevrilmişdir. Mifoloji obrazlar, motivlər, inanc təəvvürlərindən başqa rəmzi şərtliliklər də R.Rzaya özünün mədəni-fəlsəfi və estetik baxışlarını ifadə etmək imkanı vermişdir. Bu cür görüşlərə, rəmlərə qeyd etdiyimiz kimi, dolayısı ilə müraciət etdiyindən, oxucu çox zaman onları yalnız poetik təfəkkürün məhsulu kimi qavrayır.

Lakin bu poetizmin gencisində mifoloji faktorun olması danılmazdır. Professor K.Abdulla qeyd edir ki, poetik təfəkkürün genetik qaynaqlarından biri və çox vaciblişi məhz mifo-

*Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

loji təsəvvürdür. Sonralar mifoloji təsəvvürün məhsulu poetik arsenala daxil olduğundan, özünə gələndən sonra poetikanın bütövlükdə mifologiyayı əvəz etməyə çalışdığından, uzun bir müddət, lap elə bu günlərdə buna nail olduğundan müasir insan, haqqında danışmaq istədiyimiz ifadələrin əsl yaranış qaynağına, varlığa lüzum görmədi, onları poetizmlər kimi dərk və qəbul... yox, əvvəl qəbul elədi, sonra da dərk elədi [1, s.25].

Bu gün R.Rza poeziyasında da poetizm kimi qəbul olunan mifoloji təsəvvürlərin şərhinə ehtiyac duyulur. Belə ki, tez-tez ağac kultundan istifadə edən sənətkar (Çinar, Cöviz ağacı) biomorfik miflərdən qaynaqlanan nar rəmzinə də müraciət etmişdir. 1963-cü ildə yazılmış "Üç gecənin birində" şeirində məhz nar və nar dənələrləndən rəmzi mənada istifadə edən şair hiss və duyğularını bitki kultunun vasitəsi ilə əks etdirmişdir:

*Üç gecədir sənsizəm,
Gündüzləri demirəm,
Gündüzlərim dolu olur
Adamla, xəbərlə, nar dənələri ilə [2, s.22; 23].*

İlk baxışdan oxucu şairin bu şeirində narı yada salmasını vətəninə bitən sevimli meyvə olduğu ilə əlaqələndirə bilər. Lakin əslində şeirin mənə qatında narla bağlı əski inanın gizləndiyi müəyyən olur. Nar Azərbaycan, türk, ərəb, yəhudi, yunan, fransız xalqlarının inanlarında xüsusi mənə kəsb edən meyvədir.

Məsləhət, yəhudi inancına görə, nar doğruluq simvoludur. Bir inanca görə, Adəm ilə Həvvaya yasaq olan cənnət meyvəsi alma yox, nardır. Bu üzdən xristianların dini süsləmə sənətində nar siklik xarakter daşıyan motivdir. Papaz geyimlərdə, cvin divarlarından asılan bəzələrdə, parçalarda və metal işlərində nar motivinə rast gəlinir. İslamın müqəddəs kitabı sayılan Quranda nar sözündən 3 dəfə istifadə olunur (Enan surəsi, 99, 141; Rohman surəsi, 68). Bunların ilk ikisində nar, Allahın yaratdığı gözəl şeylərin bir örnəyi olduğu verilmişdir, üçüncüsündə isə cənnət meyvəsi kimi anladılmışdır [3].

Dünya arxitekturasının incilərindən sayılan "Vasili Blajenny" kilsəsinin divarlarında ən çox işlənən element nardır.

Bu kilsənin memarlığı barəsində bir çox mübahisəli fikirlər mövcuddur. O fikirlərdən biri onun islam memarlığı üslubunda tikilməsi-dir. Tədqiqatçıların fikrinə, Kazandakı Qulşərif məscidi məhz bu formada olmuşdur. Forz etməklə olar ki, Vasili Blajenny kilsəsinin təm-memarlıq nümunəsi kimi deyil, həm də üstündəki nar elementləri də Osmanlı memarlığı ilə bağlıdır. Çünki müəyyən mülahizələrə görə, Vasili Blajenny kilsəsi tikilərkən, bura sadəcə mərkəzi günbəz əlavə edilmiş və abidəyə rus pravoslav kilsəsinin görünüşü verilmişdir. Nar elementinin Türk mifologiyasında tutduğu yeri bir daha müəyyən etmək üçün bəzək, məişət əşyalarına, məkan adlarına, poetik mətnlərə, xalq ədəbiyyatına, adət-ənənələrə, toxuma sənətinə nəzər yetirmək kifayətdir. Türkiyənin qədim kəndlərindən biri olan Antalyada yer alan Sindən əski mənəsi "nar" olmuşdur. Güc, qüdrət və salınat simvolu sayılan nar həm də döyüşlərdə düşməni dəf etmək məqsədi ilə geyilən paltarların yaxasına həkk olunur, evlərdə qoyulan nar fiqurları "bərəkət" rəmzinə andırır. Osmanlılarda sevilən qıza nar göndərməklə və yaxud əlində nar tutmaqla evlilik təklifi olunurmuş. Mifoloji motivli bu cür adətər nasildənənsilə keçərək el bayatılarında, nəğmələrdə, atalar sözlərində, dastanlarda, aşiq yaradıcılığında və s. öz əksini tapmışdır. Məsələn:

*Bu gələn yar olaydı,
Əlində nar olaydı.
İkimiz bir köynəkdə
Yaxası dar olaydı.*

(*Yəni kaş yarım mənə evlilik təklifini edərdi*) [4]

Yaxud məşhur xalq mahnılarından birində səslənən:

Meyvələrdən üç meyvə var./ Üçü də balam, yeməli./ Biri alma, biri heyva, biri nar./ Alma sənəm, heyva da sənəm./ Nar mənim balam, nar mənim [5] sözləri türk xalqlarının mədəniyyətində nar mifologiyasının nə dərəcədə önəmli yer tutmasının izahıdır.

Azərbaycan folklorunda isə nar birlik rəmzi kimi işarələndirilir. Məhz bu səbəbdən də

Azərbaycanda keçirilmiş Bakı-2015 Avropa Oyunlarında Bakı 2015 brendində əks etdirilən simvolların biri nar seçilmişdir [3]. Nar haqqında göstərilən inamlar sistemi onun birbaşa əski qaynaqlarımıza, mifologiyaya bağlılığın təsdiqləyir.

R.Rzanın "Üç gecənin birində" şeirində şair nar mifoloji elementindən yaradıcı şəkildə istifadə etməklə, bir daha onun "birlik" simvolu olduğunu nümayiş etdirmişdir. Göstərdiyimiz nümunədə nar sözündən iki dəfə istifadə olunur. Əvvəl "nar dənələri" kimi, sonra isə "narsız". Har iki halda birliyin əksi "ayrılıq" kimi mənalandırılır.

"Nar dənələriylə" deyildə şair nəyi nəzərdə tutur? Yəni lirik qəhrəmanın sevgilisinin onunla birlikdə olmağı təsəvvür edilir, lakin səpələnmiş nar dənələri kimi pərənpərəndir. Tam birliyi təmsil etmir, yalnız təsəvvüründə canlanır, ehtimal olunur. Digər misralara nəzər salaq:

*Gecələrim bütün bunarsız olur,
Adam, Xəbər, Su, Təkar səsi,
Və narsız olur,
Üç gecədir sənsizəm,
Üç gündür çevirəmə,
Vaxtı varaq-varaq [2, s.23].*

Bu misralarda isə "narsız" sözünün təmsalında subyektin yoxluğu nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, şeirdə hadisələr düzəxtli inkişaf etmir, müəllif həm məkanı, həm də zamanı iki qismə bölmür: məkan-küçə və qapalı məkan, zaman-ümidli gündüz və ümidlə dolu kimsəsiz axşam. Şair nari yad etməklə birliyi xəyalən canlandırır.

Bu şeirdə mifopoetik intellekt nümayiş etdirərək söz ustası lirik qəhrəmanın düşünməsinə, psixoloji aləmini canlı təqdim etmək məqamında mifik elementə üz tutur. Çünki mifdən gələn enerji şairə yaratdığı obrazın hiss və duyğularını daha kamilləşdirməkdə əvəz olunmaz yardımçı olur. İlk baxışdan ikibaşlı, düyünlü xaos mifoloji qatların aradurulmasında aydınlaşır. Şeirdə nar simvolikasını xalqın yadlaşma həkk olunmuş, əski mənəsində (yəni birlik) təqdim etməklə fikir formalaşır.

K.Abdullanın əsərlərində də rəngarəng mifoloji motivlərlə üzleşirik. Əksər nəsr əsərlər-

rində olduğu kimi, yazıçı-alim K.Abdullanın poeziyasında da mifoloji görüşlər, simvolik obrazlar kifayət qədər təzahür edir. Bu simvolik obrazlar onun şeirlərinin mənə miqyasının müəyyənləşməsinə nəsr əsərlərindən heç də geri qalmır. Nar simvolikasını ədəbin "Kitabi-Doda Qorqud" dastanı motivləri arasında yazdığı "Nar çiçəyi" şeirində bir millətin tarixində yaşamış dəyişiklikləri, çəkilən iztirabı, mübarizəni, inkişafı cizgiləyən qutsal rəmzdır. 80-ci illərdə yazılmış "Nar çiçəyi" şeirində vətəndə baş vermiş hadisələr nar çiçəyinin gül açılıb, solması və sonda meyvəsinin yetişməsi ilə təbənnüm edilir. İnanclar sistemində birlik, bərəkət mənası kəsb edən nar simvolikasını vasitəsi ilə şair həyatə, gerçəkliyə, zamana, müasirlərinə düşündürən məsələlərə münasibətini bildirir.

*Yaşıl nar ağacının
Soldu nar çiçəkləri.
Soldu nar çiçəkləri
Kim deyərdi solacaq? [6, s.15]*

Şeirdə hər bir misranın, hər bir sətirin sətirlə mənəsi var. Müəllif hər bəndə xüsusi ustalılıq dramatikləşdirməyə nail olur. Yaşıl nar ağacında nar çiçəklərinin solması gözəl sayılan bir dövrənin sonunun yaxınlaşdığını və yaşamın dövrənin iz qoyduğu fəsadların ağır olduğunu dilə gətirilməsinə qulluq edir. Bu halda lirik "Mon" bir növ xəlqiləşir. O, bir insan ağrısından böyük bir xalqın ağrısına çevrilir. O ağrıya ki, onun yaşanmasında görə utanc hissi keçirir.

*Bu ağırılar, əzablar
Bizə gəlib dəydlər.
Unuduldu sevilən,
Unudurdu sevəni [6, s.15].*

İki çürümüş, zahirən güclü görünən bir quruluşun qızıl saray saydıqları "kağız evçiklərin" nə vaxtsa dağılacağına inanmayanları heyrlənlə gətirən səhnələr nar simvolikasını əks etdirir.

*Kim deyərdi solacaq?
Birdən birə büzəddi,
Qocaldı laçəkləri.
Soldu nar çiçəkləri,
Guya ki, nə olacaq... [6, s.15]*

Yalançı, qeyri-səmimi birlik burada solan nar çiçəyində tərənnum etdirilir.

Gördüyü kimi, insanın aldanışlar dünyasıyla gerçək həyat eniş-yoxuşları arasındakı yaşantılar məhz bu simvolika ilə xarakterizə olunur.

Bu dünyaya bəlkə də/ bir az vaxtsız gəlmiş./ Kim deyirdi solacaq?/ Soldu nar çiçəkləri [6, s.16].

Şair yenə bu simvolun vasitəsilə gələcək arzularını ümid vəd edən sözlərlə reallaşdırır.

*Vaxt gələcək ağrımız,
Hər şey qurtaracaqdır.
Xoşbəxt bir gələcəklə
Soldu nar çiçəkləri
İndi nar yetişəcək [6, s.16].*

ƏDƏBİYYAT

1. K.Abdulla. Gizli Dədə Qorqud. Bakı, "Yazıçı", 1991.
2. R.Rza Çinar ömrü, Bakı, Azərnaşr, 1990.
3. <https://tr.wikipedia.org/wiki/nar>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=lg15ci-llj0E>
5. www.youtube.com/watch?v=vTpMw6rvk10
6. K.Abdulla. Nar çiçəkləri. Bakı, "Mütərcim", 2014.

THE SYMBOL OF POMEGRANATE AS A SOURCE OF FAITH IN THE POETRY OF AZERBAIJAN IN THE XX CENTURY

Summary

In the article are discussed the problems of creating mythopoetic traditions in the Azerbaijan poetry of the XX century.

The symbol of pomegranate is given as an aesthetic symbol in the works by outstanding poets R.Rza and K.Abdulla. In the work the masterpieces of Turkic epic and Turkish literature are used as a comparative material particularly. It shows that the same mythology is used in various ways and various meanings.

Key words: mythopoetry, symbols, symbolism of pomegranate, ethnography, biomorphic mythology, carrier of faith

СИМВОЛ НАР-ГРАНАТА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПОЭЗИИ XX СТОЛЕТИЯ КАК ИСТОЧНИК ДРЕВНИХ ВЕРОВАНИЙ

Резюме

В статье рассматриваются проблемы складывания мифопоэтических традиций в азербайджанской поэзии XX столетия.

Символика нар-гранат как суцная данность представляется в категории эстетической и прослеживается в творчестве Р.Рзы, Камала Абдулла. В работе используется большой сравнительный материал, в частности из шедевров тюркского эпоса и турецкой литературы, что придает разработке разнонаправленность и разносмысленность одной и той же мифологемы.

Ключевые слова: мифопоэтика, символы, символика граната, этнография, биоморфические мифы, носители поверия